

Dorota Wijata

Czas wolny w szkole – czy dzieci uczestniczą w zajęciach świetlicowych?

Opracowanie przygotowane na potrzeby Zespołu ekspertów ds. wypracowania rekomendacji w zakresie polityki rodzinnej przy Kancelarii Prezydenta RP.

Rola świetlic szkolnych – dotychczas istotna – współcześnie szczególnie zyskuje na znaczeniu. W związku z rosnącym zaangażowaniem w aktywność zawodową matek oraz babć, które do tej pory najczęściej przejmowały opiekę nad uczniami po zakończeniu lekcji, oraz w związku z długim czasem pracy rodziców, wzrasta zapotrzebowanie na usługi świetlic szkolnych. Świetlice zapewniają dzieciom opiekę w trakcie nieobecności rodziców, ale również organizują im czas – uczniowie na świetlicy mogą odrobić lekcje, odbyć dodatkowe zajęcia, pobawić się w gronie rówieśników. Ponieważ dzieci często spędzają w szkole znaczną część dnia, to oprócz szacunku liczby uczniów korzystających ze świetlic, warto ocenić warunki, jakie szkoły zapewniają uczniom przebywającym w szkole poza czasem lekcyjnym.

Z punktu widzenia pełnienia funkcji opiekuńczych wydaje się, że największą rolę odgrywają świetlice organizowane w szkołach podstawowych, których podopieczni są jeszcze mało samodzielni. Dostępne dane ilościowe i jakościowe wskazują, że sytuacja nie jest satysfakcjonująca – znaczna część szkół nie ma świetlic, w tych funkcjonujących opieka zapewniana jest często przez wymieniających się nauczycieli. Ponadto dzieci przebywają w małych, przepelnionych salach, w których panuje hałas, maluchy spędzają czas z dużo starszymi uczniami. Różna jest też oferta zajęć – w niektórych szkołach nie organizuje się ich w ogóle, świetlice stają się swego rodzaju „przechowalniami” do czasu odbioru dziecka przez dorosłego. Istotnym problemem dla rodziców bywa też nieadekwatny do ich potrzeb czas pracy świetlic – jeśli świetlica działa tylko po południu, rodzic dziecka uczącego się na dwie zmiany wciąż ma problem z zapewnieniem mu opieki podczas pobytu w pracy.

Charakterystyka ilościowa

Pozyskane na potrzeby analizy dane pochodzą z dwóch źródeł:

- Systemu Informacji Oświatowej, dane administracyjne, pełne (dalej: SIO) [1];
- Raportu z przeprowadzonego na przełomie 2012 i 2013 r. badania ankietowego „Świetlica szkolna. Analiza wyników badań ankietowych”, opracowanego przez Związek Nauczycielstwa Polskiego (dalej: raport ZNP). Badaniem objęto 6657 szkół podstawowych, gimnazjalnych oraz ponadgimnazjalnych [2].

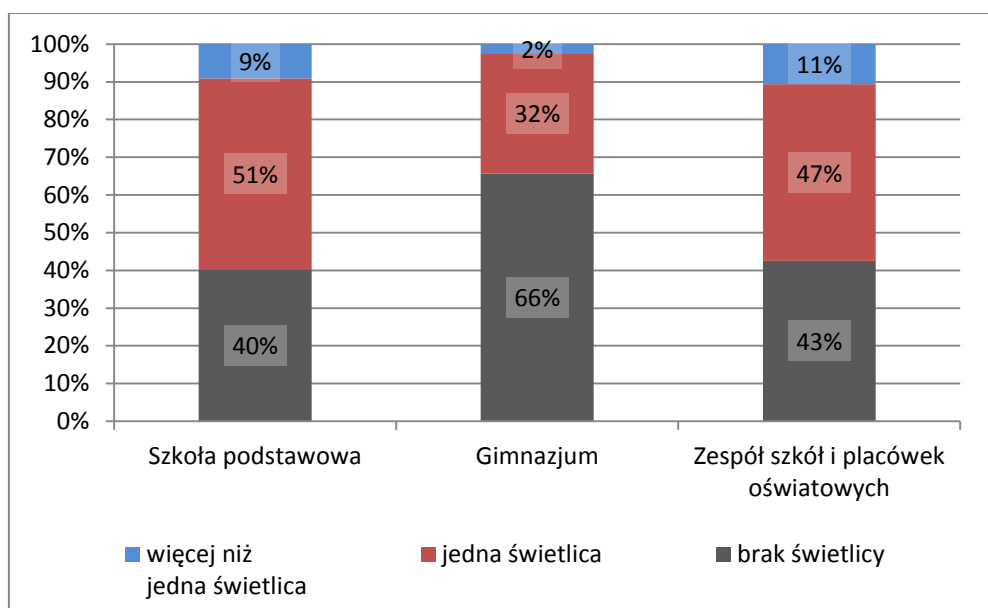
Wg danych SIO w roku szkolnym 2011/2012 świetlice szkolnej nie posiadało 40% szkół podstawowych, 66% gimnazjów oraz 43% zespołów szkół i placówek oświatowych (w skład zespołów mogą wchodzić szkoły podstawowe, gimnazjalne oraz ponadgimnazjalne). Zdecydowana większość szkół wyposażonych w świetlice posiadała tylko jedno takie miejsce, większa liczba świetlic funkcjonowała w ok. 1/10 szkół podstawowych i zespołów szkół oraz w co 50-tym gimnazjum (tabela 1, wykres 1).

Tabela 1. Wyposażenie szkół w świetlice szkolne w roku szkolnym 2011/2012.

Typ szkoły	brak świetlicy	jedna świetlica	więcej niż jedna świetlica
Szkoła podstawowa	5480	6883	1241
Gimnazjum	4392	2133	158
Zespół szkół i placówek oświatowych	2866	3152	717

Źródło: System Informacji Oświatowej, dane udostępnione przez IBE

Wykres 1. Struktura wybranych typów szkół wg wyposażenia w świetlice szkolne w roku szkolnym 2011/2012

Źródło: System Informacji Oświatowej, dane udostępnione przez IBE

W omawianym okresie ze świetlicy korzystał co trzeci uczeń szkoły podstawowej oraz co piąty gimnazjalista (tabela 2).

Tabela 2. Liczba oraz odsetek dzieci uczęszczających do świetlicy w szkołach podstawowych i gimnazjach w roku szkolnym 2011/2012.

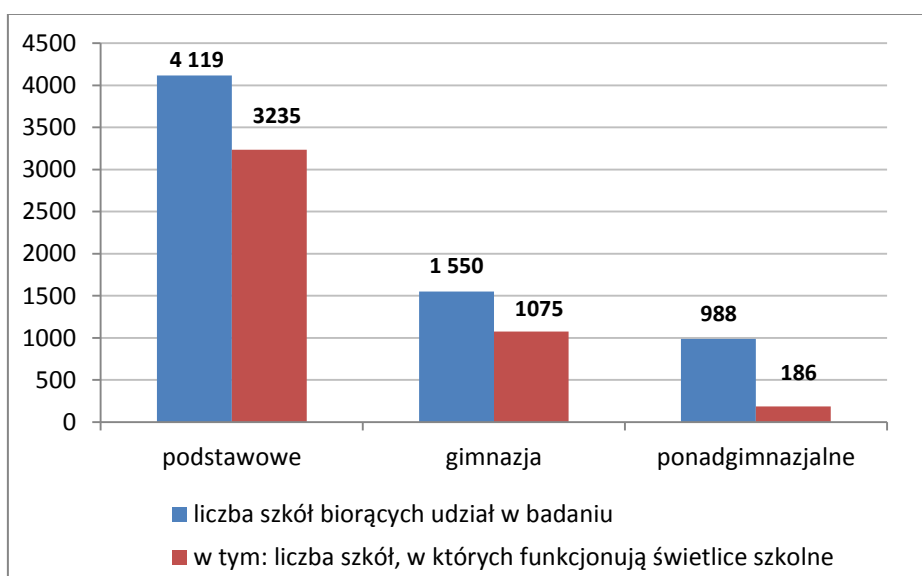
Typ szkoły	liczba dzieci uczęszczających do świetlicy	liczba dzieci ogółem	% uczęszczających do świetlicy
Szkoła podstawowa	677 734	2 178 561	31,1%
Gimnazjum	239 792	1 225 806	19,6%

Źródło: System Informacji Oświatowej, dane udostępnione przez IBE

Dane z raportu ZNP są nieco bardziej optymistyczne, aczkolwiek należy pamiętać, że prezentowane odsetki dotyczą tylko szkół objętych badaniem ankietowym. Mimo że danych tych nie można uogólniać (nie wiadomo jaką metodą odbył się dobór próby), w badaniu wzięł udział znaczny odsetek placówek szkolnych. Badanie dostarczyło też wielu informacji na temat jakości funkcjonowania świetlic.

Z badania wynika, że w szkołach które wypełniły ankietę, świetlicę posiadało prawie 80% „podstawówek”, 70% gimnazjów oraz niespełna 20% szkół ponadgimnazjalnych. Oznacza to, że uczniowie co piątej badanej szkoły podstawowej nie mieli możliwości spędzać czasu na świetlicy. W podobnej sytuacji byli uczniowie prawie 1/3 gimnazjów i ponad 4/5 szkół ponadgimnazjalnych (wykres 2).

Wykres 2. Liczba szkół biorących udział w badaniu ankietowym, z wyszczególnieniem szkół wyposażonych w świetlice szkolne.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie raportu ZNP

Nie udało się niestety uzyskać danych na temat faktycznego zapotrzebowania na opiekę w świetlicach. Z całą pewnością można jednak stwierdzić, że wielu rodziców nie ma możliwości skorzystać z tej formy opieki dla dzieci. Podstawowe ograniczenia są następujące:

- brak świetlicy,
- ograniczona przestrzeń, uniemożliwiająca stworzenie świetlicy dla wszystkich chętnych,
- wprowadzenie przez niektóre szkoły wymogu udokumentowania zatrudnienia przez obydwój rodziców,
- organizacja opieki i zajęć świetlicowych tylko dla części uczniów, najczęściej z klas I–III.

Nie wiadomo również, co się dzieje z dziećmi poza zajęciami lekcyjnymi w szkołach bez świetlic. Można się domyślać, że część z nich ma zapewnioną opiekę przez rodzinę, inne przebywają w szkolnej bibliotece bądź na zajęciach dodatkowych – o ile takie opcje znajdują się w ofercie szkolnej. Prawdopodobne jest, że rodzice pozbawieni możliwości pozostawienia dziecka pod opieką wychowawców świetlicy zmuszeni są ponosić koszty związane z zapewnieniem dzieciom opieki. Niepokojące jest jednak, że część dzieci musi sobie radzić sama – niektóre spędzają czas w domu i dostają do dyspozycji klucze, ale istnieją też sytuacje, gdy dzieci pozbawione opieki organizują sobie czas wedle własnego pomysłu, co może rodziców zachować niebezpiecznych.

Charakterystyka jakościowa

Za organizację świetlicy odpowiada dyrektor szkoły. Środki finansowe na jej działalność, w tym na zajęcia świetlicowe oraz wyposażenie, zapewnia organ prowadzący szkołę [5]. Biorąc pod uwagę problemy finansowe gmin, które są nagłaśniane m.in. w prasie, okazuje się, że w praktyce dyrektorzy szkół muszą rezygnować z prowadzenia świetlicy, bądź ograniczają wydatki na ich wyposażenie.

SIO niestety nie zawiera informacji na ten temat. Obecnie prowadzone są badania, które wzbogacą wiedzę w tym zakresie w odniesieniu do młodszych uczniów. M.in. prowadzone są badania wydatków szkolnych, ponadto najprawdopodobniej we wrześniu dostępny będzie raport z badania TUNNS, które obok badania kompetencji uczniów, będzie odnosić się również do warunków w jakich przebiega edukacja szkolna [4].

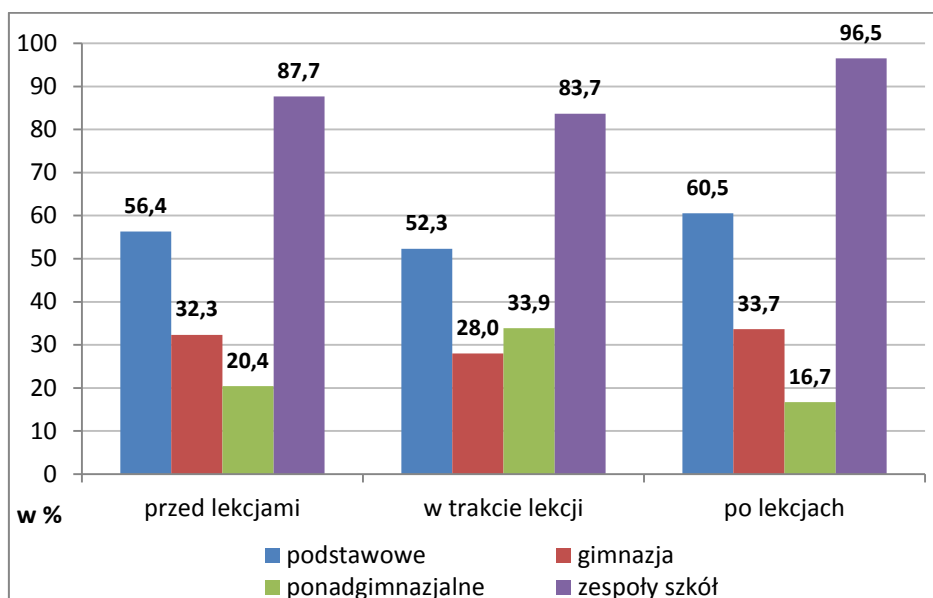
W raporcie ZNP zostało ukazanych kilka aspektów funkcjonowania szkół. Okazuje się, że wśród posiadających świetlicę badanych szkół:

- w około jednej trzeciej przypadków opieka organizowana jest w tych samych pomieszczeniach, w których działa stołówka – na czas wydawania posiłków dzieci opuszczają „świetlicę”;
- mimo, iż wytyczne MEN wyznaczają limit 25 uczniów na jedną grupę wychowawczą, znacznie większe grupy wystąpiły w 18% szkół podstawowych i 28% gimnazjów,

a w praktyce świetlice są jeszcze bardziej zatłoczone, gdyż część dzieci nie jest ewidencjonowana – np. trafiają tam gdy zostały odwołane lekcje;

- opiekę i zajęcia na świetlicy w wielu przypadkach organizują nauczyciele w ramach dopełnienia godzin do wymaganego pensum i tym samym brakuje ciągłości zajęć (nauczyciele często zmieniają się, opieka organizowana jest doraźnie);
- czas funkcjonowania świetlic bywa nieadekwatny do rzeczywistego zapotrzebowania – szczególnie niepokojące jest to, że aż 40% szkół podstawowych nie zapewnia opieki dzieciom, którzy skończyli zajęcia lekcyjne oraz prawie 40% dzieciom przed tymi zajęciami (wykres 3).

Wykres 3. Funkcjonowanie świetlic w poszczególnych przedziałach czasowych.

Źródło: „Świetlica szkolna. Analiza wyników badań ankietowych”, Związek Nauczycielstwa Polskiego, marzec 2013 r.

Wnioski oraz rekomendacje

W wielu polskich szkołach funkcjonują świetlice, niektóre placówki posiadają więcej niż jedno takie miejsce. Realizowane są w nich rozmaite bloki zajęć o charakterze rozwijającym zainteresowania naukowe bądź hobbystyczne uczniów, socjalizacyjnym czy kulturowym. Działalność świetlic z założenia powinna uzupełniać działalność dydaktyczną szkoły, a szczególnie istotną rolę jest wyrównywanie szans uczniów pochodzących ze środowisk zaniedbanych, patologicznych. Brak świetlic bądź ich wadliwe funkcjonowanie powodują, że w ramach systemu edukacji niedostatecznie wykorzystywana jest szansa na integrację i rozwój dzieci.

Niedostępność świetlicy stanowi też problem dla pracujących rodziców, gdyż muszą we własnym zakresie, często odpłatnie organizować opiekę dla dzieci. Zagadnienie to staje się niezwykle ważne w kontekście wdrażanej reformy, przesuwałcej dzieci sześćioletnie do klas pierwszych. Młodsze dzieci wymagają większej troskliwości, są mniej odporne na hałas. Warto też pamiętać, że w konsekwencji do czwartej klasy trafiają dzieci o rok młodsze niż dotychczas. Tymczasem dla nich dostęp do świetlic bywa ograniczany.

Analizując zagadnienie funkcjonowania świetlic w polskim szkolnictwie można zidentyfikować następujące grupy problemów [2, 3, 7]:

1. Dostępność świetlic. Z danych SIO wynika, że dwie trzecie szkół podstawowych nie posiada świetlicy, przy czym to właśnie w tych szkołach, gdzie uczą się najmłodsze dzieci, niezbędne jest zapewnienie im opieki w trakcie pracy rodziców. Młodsze dzieci są też najbardziej podatne na wyrównujący i integrujący wpływ wychowawców, tak więc tracona jest możliwość pozytywnego oddziaływania socjalizacyjnego.

Wiele świetlic działa doraźnie, są wcześniej zamykane. Ze względów organizacyjnych część szkół udostępnia świetlice tylko dla najmłodszych klas.

Szansą na poprawę sytuacji może być coraz mniejsza liczba uczniów. W wielu szkołach wykorzystuje się mniej sal lekcyjnych, nauczyciele są mniej obciążeni zajęciami dydaktycznymi. Uwarunkowania ekonomiczne powodują jednak, że gminy podejmują decyzje o zamykaniu niektórych szkół, a nauczyciele tracą pracę. Paradoksalnie, mimo uwolnionych zasobów lokalowych oraz kadrowych, wciąż wiele placówek nie może zapewnić dzieciom opieki. Niedoinwestowanie sektora szkolnictwa ma poważne konsekwencje zarówno w jakości edukacji, jak i ograniczeniu funkcji opiekuńczo-wychowawczych. Przekłada się również na trudności w godzeniu przez rodziców pracy z opieką nad dziećmi, tym bardziej jeśli malejąca liczba placówek wymusza czasochłonne dojazdy do szkoły, a potem do pracy czy do domu.

2. Warunki lokalowe. Nie wszystkie szkoły dysponują odpowiednią bazą lokalową. Priorytetem dyrektorów jest zapewnienie i wyposażenie sal lekcyjnych. Nie zawsze udaje się więc wygospodarować pomieszczenie na świetlicę. Metraż oraz warunki lokalowe niektórych świetlic są nieadekwatne do liczby dzieci. Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej [6], grupa świetlicowa nie powinna przekraczać 25 dzieci, jednak spełnienie tego kryterium może wiązać się z ograniczeniem dostępu dla części uczniów.

Wg metodyków, w każdej świetlicy powinny być minimum dwie sale – jedna do zabaw głośnych, druga – do cichych. W obecnych realiach jest to niedościgły wzorzec. Tak więc przebywające w przepełnionych salach dzieci narażone są na brak higieny i bezpieczeństwa warunków pobytu w świetlicy, a przede wszystkim: hałas, konflikty, nadmierną ilość bodźców rodzących stres, pobudzenie, dekoncentrację, zmęczenie, bóle głowy, anonimowość. Kolejną bolączką jest brak środków finansowych na nowoczesne i atrakcyjne

dla współczesnych dzieci wyposażenie – w wielu szkołach konieczna jest wymiana zniszczonego wyposażenia (np. dywany, meble, sprzęt sportowy), przeprowadzenie remontu, zagospodarowanie terenu przyszkolnego, zakup sprzętu audiowizualnego, itp.

Wyżej wspomniana opcja wykorzystania sal w szkołach, w których zmniejsza się liczba dzieci mogłaby rozwiązać problem przynajmniej niektórych przepełnionych świetlic.

Dodatkową opcją może być również współpraca samorządów i rodziców ze środowiskami pozaszkolnymi. Gminy mogłyby angażować organizacje pozarządowe do tworzenia świetlic bądź klubów, które oferowałyby opiekę oraz ciekawe zajęcia dla uczniów. Jeśli na terenie szkoły nie ma wystarczająco dużo pomieszczeń, szansą mogą być zasoby lokalowe gminy. Organizacja i utrzymanie świetlicy nie musi wiązać się z dużymi nakładami finansowymi, często rodzice mogliby uczestniczyć w renowacji, przystosowaniu i aranżacji takich pomieszczeń czy ogródków. Fundacje czy stowarzyszenia mają też możliwość ubiegania się o środki unijne.

3. Brak rozwiązań prawnych dotyczących pobytu dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi – dotyczy szkół z oddziałami integracyjnymi. Wskazane jest zmniejszenie liczebności grupy świetlicowej, w której znajdują się te dzieci oraz zatrudnienie drugiego nauczyciela z odpowiednim przygotowaniem pedagogicznym.

4. Brak uregulowań prawnych, które określałyby podstawowe zadania, organizację, warunki lokalowe, zadania nauczyciela. Uregulowania te zapobiegłyby swobodnej interpretacji znaczenia i roli świetlicy szkolnej.

Wydaje się, że dyrektorzy szkół mają bardzo ograniczone możliwości jeśli chodzi o organizację świetlic dla dzieci. Możliwe, że rozwiązaniem byłoby zaangażowanie do współpracy innych podmiotów. Wydaje się, że władze samorządowe, które dysponują pomieszczeniami, mogłyby uzupełniać braki placówek oświatowych. Dodatkowo stymulowanie współpracy między szkołami, środowiskami pozarządowymi i rodzicami pozytywnie wpłynęłoby na rozwój lokalnej zaradności i zaangażowania.

Podstawy prawne działania świetlic

Podstawą funkcjonowania świetlicy szkolnej jest ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2572, z późn. zm.). W art. 67 tej ustawy wymienione są statutowe zadania szkoły, z których wynika, że szkoła publiczna powinna zapewnić uczniom możliwość korzystania ze świetlicy.

W załącznikach do Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół [6] zapisano:

„§ 7. 1. Dla uczniów, którzy muszą dłużej przebywać w szkole ze względu na czas pracy ich rodziców (prawnych opiekunów), organizację dojazdu do szkoły lub inne okoliczności wymagające zapewnienia uczniowi opieki w szkole, szkoła organizuje świetlicę.

§ 9. 1. Dla uczniów, którzy muszą dłużej przebywać w gimnazjum ze względu na czas pracy ich rodziców (prawnych opiekunów), organizację dojazdu do gimnazjum lub inne okoliczności wymagające zapewnienia uczniowi opieki w gimnazjum, gimnazjum organizuje świetlicę.”

Do zadań świetlicy w szczególności należą:

- organizowanie pomocy w nauce, tworzenie warunków do nauki własnej, przyzwyczajanie do samodzielnego myślenia;
- organizowanie gier i zabaw ruchowych oraz innych form kultury fizycznej w pomieszczeniu i na dworze, mających na celu prawidłowy rozwój fizyczny;
- organizowanie zajęć mających na celu ujawnienie i rozwijanie zainteresowań, zamiłowań, uzdolnień;
- stworzenie warunków do uczestnictwa w kulturze, organizowanie kulturalnej rozrywki oraz kształtowanie kulturalnych nawyków życia codziennego;
- upowszechnienie zasad kultury zdrowotnej, kształtowanie nawyków higieny i czystości oraz dbałość o zachowanie zdrowia;
- rozwijanie samodzielności oraz społecznej aktywności;
- współdziałanie z rodzicami, nauczycielami i wychowawcami oraz środowiskiem lokalnym szkoły.

Bibliografia

1. Dane SIO udostępnione przez Instytut Badań Edukacyjnych,
<http://www.ibe.edu.pl/pl/>
2. „Świetlica szkolna. Analiza wyników badań ankietowych”, Związek Nauczycielstwa Polskiego, marzec 2013
3. „Rozwój świetlic szkolnych”, Danuta Kmita, w: „Wychowawca” nr 03/2007
4. Informacja nt. badania TUNNS,
http://www.ibe.edu.pl/images/prasa/informacja_o_badaniu_tunss.pdf
5. Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. 2004 Nr 256, poz. 2572 ze zm.).
6. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół (Dz. U. Nr 61, poz. 624, z późn. zm.)
7. Wybrane strony internetowe, na których zamieszczono opracowania nauczycieli i doradców metodycznych, np. scenariusze zajęć, materiały informacyjne:
 - <http://literka.pl/plany-dydaktyczne/szkoly/swietlica>
 - <http://www.edukacyjna.pl/lista.php?poddzial=426&PHPSESSID=>
 - <http://www.edukacja.edux.pl/swietlica.php>

Kwiecień 2013 r.